

УДК 82
ББК 83.3

ФАННИ БАДЕЪ ВА МОҲИЯТИ ОН *Юсуфов Умриддин, докторанти Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (Тоҷикистон, Душанбе)*

НАУКА БАДИ И ЕЁ СУЩНОСТЬ *Юсуфов Умриддин, докторант Института языка и литературы имени А. Рудаки АН РТ (Таджикистан, Душанбе)*

“BADI” SCIENCE AND ITS ESSENCE *Yusufov Umridin, Doctoral student of the Institute of Language and Literature named after Rudaki under Tajikistan Republic Academy of Sciences (Tajikistan, Dushanbe)*
E-MAIL: nushin74@mail.ru

Калидвожаҳо: фанни бадеи арабӣ ва форсии тоҷикӣ, санъатҳои бадеӣ, Ибни Муътазз, Саккокӣ, Ибн Халдун, таҷнис

Дар мақола моҳият ва ҳадафҳои фанни бадеъ, яъне фанн дар бораи зебоиносии сухан ва ҳунари зебосозии он ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Муаллиф таърифҳои ба ин фанн додаи ҳам муаллифони қуруни вусто, аз ҷумла Ибни Муътазз, Саккокии Хоразмӣ, Абулқоҳири Қурҷонӣ, Ибни Халдун ва ҳам адабиётшиносони муосири ватанӣ ва хориҷиро зикр кардааст. Ба робита ва таъсири мутақобилаи фанни бадеи арабӣ ва форсии тоҷикӣ диққати махсус дода шудааст. Дар мисоли санъати таҷнис сабабҳои бо яқчанд ном маъруф гардидани як санъат шарҳу тавзеҳ ёфтааст.

Ключевые слова: арабская и таджикско-персидская поэтика, поэтические фигуры, Ибн Муътаз, Саккоки, Ибн Халдун, таджнис (сроднение)

Предпринята попытка анализа сущности и целей науки бадӣ, то есть науки о поэтических фигурах или учения о приёмах украшения художественной речи. Приведены определения науки бадӣ, данные средневековыми авторами, в том числе Ибн Муътазом, Саккони Хорезми, Абулқохиром Джурджани, Ибн Халдуном, и современными отечественными и зарубежными теоретиками литературы. Особое внимание уделено взаимосвязи и взаимовлиянию арабской и таджикско-персидской поэтики. На примере поэтической фигуры таджнис (сроднение) выявлены причины обретения некоторыми фигурами нескольких названий.

Key words: Arabian and Tajik-Persian Poetics, poetical figures, ibn Mu'taz, Sackchoki, ibn Khaldoun, tajnis (natural kinship)

The author makes an endeavor of analyzing the essence and aims of badi science dealing with poetical figures which can be considered as a tenet of the devices embellishing belles-lettres discourse. He adduces the definitions of badi science given by mediaeval scholars, such as ibn Mu'taz, Sackkoni Khorezmi, Abdulkohir Djurdjani, ibn Haldun, and contemporary theoreticians of literature, both home and foreign ones. Special attention is paid to mutual connection and mutual influence of Arabian and Persian-Tajik poetics. Taking tajnis (natural kinship) poetical figure as an example the author ascertains why some figures acquired several titles.

Бадеъ дар радифи маъонӣ ва баён яке аз се фунуни илми балоғатро ташкил медиҳад. Балоғат, бинобар гуфтаи Ибни Мукаффаъ «адои маънии бисёр бо лафзи андак» [30, 24], Алӣ ибни Исо Руммонӣ «вусули маънист бар дил, бо алфози зебанда» [30, 104], Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ «завқ ва эҳсоси рӯҳонӣ» [28,162], Муҳаммад ибни Ҳанифа «баёни суханест, ки маънии он дар фаҳму хоҳири шунаванда ошкор ва сарех бошад ва бо содатару кӯтоҳтарин иборате, ки мавсуф ба салосату шевоӣ» [14, 69], Ибни Халдун «баробарии сухан бо маънӣ аз ҷамиъи вучӯӯҳи он, ба сабаби ҳосиятҳое, ки барои таркибот дар ифода ва расонидани маънии мақсуд» [6, 1223] ва Шамси Қайси Розӣ «он аст, ки ончи дар замири бошад, ба лафзи андак, бе онки ба тамоми маънӣ ихлоле роҳ ёбад, баён кунад ва дар ончи ба басти сухан эҳтиёҷ уфтад, аз қадри ҳоҷат дарнагузарад ва ба ҳадди малол нарасонад ва аҳли нақд гуфтаанд: балоғат лафзи некӯст бо сиҳҳати маънӣ» [16, 448] аст.

Имоми балоғат Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ дар рисолаи «Таърифот» ҷомеътарин таърифи балоғатро бад-ин ваҷҳ: «мутобиқати калом ба муқтазои ҳоли муҳотаб» вазъ кардааст [29, 46].

Аз ин таъриф, Сирочуддин Абӯяъқуб Юсуф Саккокии Хоразмӣ (1160-1228) [17, 732], Муҳаммад Хатиби Қазвинӣ [10, 1/80; 20, 35; 21, 27] ва донишмандони садаҳои 17-19 адаби порсии тоҷикӣ, ки навиштаҳояшон асосан бар мабнои ин ду китоб таълиф шудаанд [1, 25; 12, 9; 15, 102; 4, 6; 5,5; 19, 8] истиқбол карда, афзудаанд, ки ҳол ё мақом, ҳолат ё мавқеиятест, ки иқтизо мекунад то калом ба гунае хос, муваққат ё ғайримуваққат, муфассал ё мӯҷаз баён шавад [24, 39; 19,8]. Ҳамзамон, Хатиби Қазвинӣ дар «ал-Изоҳ» бори дигар ба таърифи бадеъ мепардозад, ки то андозае шарҳи таърифи Ҷурҷонист: «Бадеъ... илмест, ки ба василаи он роҳҳои зебо сохтани сухан доништа мешавад» [10, 287].

Балоғат се ваҷҳ дорад: мусовот, ишора ва ишбоъ. Мусовот он аст, ки алфози бидуни каму кост монанди қолабе бошанд барои маънӣ ва ишора – бо алфози андак маъноии бисёр баён кардан бошад ва барои як маънӣ калимоти мутародиф зикр карданро ишбоъ номанд. Аз ин рӯ, мадори балоғати арабӣ ба равонии сухан (фасоҳат) ва расоии калом (балоғат) устувор буда, ҳадафи он расонидани маънии мақсуд ба гӯянда аст. Ба иттифоқи оро, донишмандони араб ҳудуди балоғатро аз ду сифат иборат доништаанд: балоғати калом ва мутақаллим. Ҷурҷонӣ ҳадду марзи балоғати каломро чунин муайян кардааст: «балоғат сифатест бар калом ва иборат аз баробар будан аст бо ҳоли шунаванда ва ҳол амрест, ки шунаванда бо вучуди он маънии каломро мефаҳмад ва ба манзури гӯянда пай мебарад ва гӯянда бо тавачҷӯҳ бад-он суханро мунтабиқ бо фаҳму идроки шунаванда менамояд» [28, 5]. Ва нуктаи зариф дар ин таъриф он аст, ки «балоғат дар калима субут ва таҳаққуқ надорад», ба ин далел, ки «дар калимаи муфрад наметавон мақсудеро ниҳод, ки сухан уҳдадори баёни он бошад» [28,5]. Муқтазои ҳол бояд чунин хусусиятро иҷозу ихтисор, тафсилу итноб, таъкиду ҳазф, таърифу танкир ва тақдиму таъхир дошта бошад. Масалан, ҳангоми сӯғу мотам, ки мақоми сухан дар ҳадди ҳузну ғам аст, ҳеҷ кас ихори шодмонӣ накунад. Ё ин ки дар ҷое мақом иҷозу ихтисор иқтизо кунад, мӯҷаз ва ихтисор сухан бигӯянд ва агар мақоми муқтазӣ таъкид аст, калом муваққат бошад, агар тафсилу итноб суханро муфассал биёваранд ва ҳуллас мутобиқи муқтазои ҳол амал кунанд.

Тибқи назариёти адабии соҳиби «ал-Мутаввал» дар балоғати калом ду тараф вучуд дорад. Яке, тарафи аъло ва он ин аст, ки сухан ба ғояти эъҷоз расида бошад, ҷунонки балеғтарин китоби осмонӣ Қуръони карим аз ин мазият баҳраи кофӣ дорад.

Ва тарафи дигари он асфал аст, бад-ин таъбир, ки сухан дар ниҳояти пастӣ ва беарзишӣ бошад. Ва миёни ин ду тараф маротиб ва дараҷоте ҳаст, ки якеро бар дигаре бартарӣ бошад, яъне нисбати балоғати яке бар дигаре, нисбати поин ба боло ва бар дараҷаи фурудтар нисбати боло ба поин аст [20, 16]. Рукни аслии ва шартӣ умдаи балоғати каломро риояти аслии фасоҳат таъбир кардаанд.

Аксари мутлақи донишмандони арабу аҷам балоғати мутакаллимро «малака» донистаанд. Ибни Халдун чӣ гуна ба даст овардани ин малакаро, пеш аз ҳама ба фаро гирифтани «суханони фасеҳ, мутолиа, такрор ва муморасат» марбут дониста, таъкид мекунад, ки «ҳар гоҳ малакаи сухан гуфтан бад-ин услуб дар суханварӣ ҳосил шуд, андешаи вай дар таркиби калом ба ҳато намеравад ва таъбиш дар ин тариқ намелағзад ва агар таркибе бар ғайри ин равиш бишнавад, бе ҳеч андешае ба ғӯши ӯ гаронбор меояд ва онро рад мекунад ва ҷуз ончи дар натиҷаи хусули малакаи нафсонии балоғат истифода кардааст, дар ғӯши ӯ бегона мебошад, зеро малакоти нафсонӣ аз лиҳози русух ва истикрор ҷунон аст, ки пиндорӣ дар ҷойгоҳи худ сиришта шудааст» [6, 1225]. Ҷалолуддини Ҳумой ин андешаи Ибни Халдунро то ҷое такмил дода, онро аз ду дараҷа иборат медонад. Ба андешаи ӯ, «зухури қудрат ва малакаи эҷоди каломии фасеҳи балеғ дар дараҷаи аввал манут ба завқи фитрӣ ва истеъдоди ҳудодод ва дар дараҷаи дувум марбут ба тамрин ва муморасат дар амал, мутолаа ва татаббуи осори булағо ва маънус шудан бо ашъор ва мақолоту муншаоти устодони адаб аст» [25, 25-26].

Бар асоси ин таъриф, мутакаллими балеғ малакаест, ки ғўяндаро дар сохтани сухани расо тавоно месозад. Баъзе гуфтаанд, ки ҳар балеге фасеҳ аст, вале ҳар фасеҳе балеғ нест. Ба ин далел, ки фасоҳат шартӣ таҳаққуқи балоғат ва дар таърифи он муътабар аст, вале балоғат шартӣ таҳаққуқи фасоҳат нест. Аз ин рӯй, ҳар сухане то фасеҳ набошад, балеғ нахоҳад буд. Нигорандаи «Фунуни балоғат ва синооти адабӣ» ба таърифи балоғати мутакаллим сифати «қудрати иншоӣ сухани балеғ»-ро илова карда, се табақаро дорои малакаи суҳандонӣ ва қувваи баёни шевоӣ балеғ медонад: 1) ғўяндагон, яъне шуаро; 2) нависандагон ва муншиён ва 3) суҳанварон, яъне хатибону воизон ва амсоли эшон [25, 25].

Ҷулумҳусайни Ризонаҷоди Нӯшин балоғати каломро ба порсӣ баробар ба «балоғати гуфта» ва «балоғати суҳан», (14, 34) ва Ҷалолуддини Ҳумой балоғати мутакаллимро бо «суҳандони ҷиразабон» муродиф донистааст [25, 25].

Тибқи равиши таълифи Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ чӣ дар «Асрору-л-балоға» ва чӣ дар «Далоилу-л-эъҷоз» ҷунин фаҳмида мешавад, ки балоғат аз ду қисм: маъонӣ ва баён иборат мебошад. Вале ӯ ин нуктаро махсус таъкид накардааст. Сирочуддин Абӯяъқуб Юсуф Саккокии Хоразмӣ (1160-1228) дар асоси таълифоти Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ ва инҷунин аз рӯи моҳияти маъноӣ ва хусусияти сохторӣ балоғатро бори аввал ба се ҷанб: маъонӣ, баён ва бадеъ тақсим кардааст [17, 286]. Аммо Саъдуддини Тафтозонӣ дар «ал-Мутаввал» ҷонибдори ақидаи Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ буда, ақсоми балоғатро фақат ба маъонӣ ва баён маҳдуд ва бадеъро ҳамчун тавобеъи фанни баён муаррифӣ кардааст [20, 13]. Донишмандоне, ки дар заминаи китобҳои «Мифтоҳу-л-улум»-и Саккоқӣ ва «ал-Мутаввал»-и Тафтозонӣ ба порсии тоҷикӣ таълифот анҷом доданд, ғолибан назари онҳоро инъикос кардаанд. Барои тасдиқи ин фикр, гуфтаи муаллифи рисолаи «Зеби суҳан» «илми бадеъ аз тавобеъи балоғат» гувоҳ аст [13, 1/8].

Гуфтан ва навиштани каломии фасеҳ ба муқтазои ҳол ва мақомро ба доираи омӯзиши илми маъонӣ дахил кардаанд ва баррасии аволи исноди хабарӣ, аҳволи

маснад ва муснадуилайх, аҳволи мутааллиқоти феъл, каср ва иншо, фасул васл ва итнубу мусовот мавзӯҳои асосии илми маъонӣ ба шумор меравад. Ба ақидаи Худой Шариф, “таълимоти илми маъонӣ бо услуби сухан пайванд дорад” [32,56]. Вале, мутаассифона, дар донишгоҳҳои Тоҷикистон ҳангоми таълими фанни “Услубшиносӣ” ин пайванд ба мушоҳида намерасад.

Хушоҳангиву ороштагӣ ва адои маъноӣ воҳид ба туруки мухталиф ҳудуди омӯзиши илми бадеъ ва баён аст. Аз ин рӯ, бадеъ дар луғат ба маъниҳои “падидоваранда”, “навоваранда”, “навовардашуда”, “нав”, “тоза”, «шигифтангез», «суханорой», «нодирагӯӣ» ва чизе, ки қаблан вучуд надошта омада, дар истилоҳи адабӣ донишест, ки дар хусуси зебоиҳо ва ороиши лафзӣ ва маънавии калом баҳс мекунад. Ба таъбири кудамо, бадеъ илмест, ки мадори баҳси он “вучӯҳи таҳсини калом” буда, маҷмӯи саноеи бадеъиро фаро мегирад. Аз рӯи ин таъриф маълум мегардад, ки фанни мазбур ҷанбаҳои ороишӣ, яъне зевару ҷамоли сухан ва таҳайилии забонро мавриди омӯзиш қарор дода, сухани одиро ба сухани адабӣ бадал мекунад. Саъдуддини Тафтозонӣ соҳиби рисолаи «Таҳзибу-л-балоғат» бар ин ақида аст, ки бадеъро се вачҳ аст: 1) возеҳ будан ва далолати калом бар маънӣ; 2) таъсири калом ва устувории маъноӣ он ва 3) зебоӣ ва дилнишин будани сухан [27, 326].

Нақши асосии бадеъ дар адабиёт инъикоси авотифи зебоӣ мебошад. Маҳз тавассути бақоргирии воситаҳои тасвири бадеӣ забони маҷоз ворида шеър ё наср гардида, ба калимот ҳаёти дубора мебахшад. Бинобар ин, ҷавҳари шеърро зебоӣ ташкил медиҳад. Чунонки Тақӣ Ваҳидиёни Комёр бисёр бамаврид гуфтааст: “Зебоӣ кимӣест, ки мисли забонро ба тиллоӣ шеър бадал мекунад” [8, 5]. Ҳамин донишманд зебоиро аз ду қисм зебоии табиӣ ва зебоии ҳунароӣ иборат дониста, шартӣ муҳимми зебоӣ дар ҳунаро эҷоди лаззат ва талқини эҳсосоти воҳид арзёбӣ мекунад. Аз ин рӯ, зебоӣ дар табиат бо зебоӣ дар ҳунаро тафовут дорад. Дар табиат зебоӣ ва зиштӣ ҳаст, масалан асб зебост ва қарқадан нозебо, товус зебо, аммо поҳои ӯ зишт аст. Дар ҳунаро бар ҳилофи табиат натавон инъикоси зебоӣ зебост, балки ҳатто инъикоси зиштӣ ҳам метавонад зебо бошад. Масалан, наққошии ҳунаромандона аз як ҷеҳраи зишт, зебост; фалосифа ва андешамандон аз гузаштаҳои дур то имрӯз зебоиро таъриф қардаанд. Ин таърифҳо гарҷӣ мутафовит аст ҳар қадом баҳше аз ҳақиқати зебоиро нишон медиҳад. Бисёре муътақиданд, ки зебоии ҳунароӣ иборат аст аз сурати зоҳир бахшидан ба лаззат ва зебоӣ лаззатест таҷассумёфта ва лаззатангез” [8, 6]. Маҳз ба хоҳири аз зарофат ва латофати вижае бархурдор будани бадеъ, онро ҳам ба дониш ва ҳам ба ҳунаро итлоқ додаанд. Ба таъбири дигар, бадеъ дониши зебоиносии сухан ва ҳунари зебосозии он мебошад.

Бинобар гуфтаи яке аз адабиётшиносони барҷастаи халқи тоҷик Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ (асри XV) «фусаҳо ва бўлағои араб муҳассаноти каломро ду навъ эътибор қардаанд. Аввал – муҳассаноти зотия, ки ба мисли ҳусни зотии дилбарон аст ва навъи дувум – муҳассаноти аразия, ки ба масобаи зинатҳои оризӣ эшон аст”

Ва баёни навъи аввалро “илми болоғат” мегӯянд ва онро ба сабаби қасрати мабоҳис ду илм сохтаанд: яке “илми маонӣ” ва дигаре “илми баён”.

Ва баёни навъи дуюмро “илми тавобеъи болоғат” мегӯянд ва онро ба сабаби қиллати мабоҳис нисбат ба илми болоғат як илм сохтаанд – ва он “илми бадеъ” аст” [27, 16-17].

Ба ақидаи Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ зебоии маҳосини илми баён ва илми маъонӣ ҳар ду илми болоғатро ташкил медиҳанд. Аз рӯи ин меъёр, калом бояд нахуст зебоии зотӣ дошта бошад ва он баъдан дар қолаби санъатҳои бадеӣ адо шавад, боз

хам зеботар мегардад. Вале пажӯҳишҳои бадеънигорони садаҳои муосир, аз ҷумла сохторгароён ба субут расонид, ки баъзе аз санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла “ғулувв” ва “ихом” дорои зебоҳои зотӣ ҳастанд. Яъне доираи омӯзиши зебоҳои зотӣ, фақат ба илми маонӣ маҳдуд намешавад ва он баёну бадеъро низ дарбар мегирад.

Бинобар ин, Сируси Шамисо бадеъро аз ҷумлаи “низомҳои арзишманди адабӣ” доништа, таъкид мекунад, ки он монанди ғолиби низоми дигари адабии мо қарнхост, ки таҳаввул ва тақомуле наёфтааст. Ончӣ дар марҳалаи аввал зарурат дорад, ин аст, ки ин низоми таваҷҷӯҳ ба равишшиносӣ (методология) ва зебошиносӣ шавад. Масалан, дастгоҳе танзим шавад, ки мавзӯ ва ҳадаф ва ҳудуди бадеъро мушаххас кунад ба наҳве, ки дигар байни мабоҳиси он бо соири низоми (масалан, арӯз ва қофия ва баён ва нақди адабӣ) хилт нашавад ва саноеъро аз ҷанд дидгоҳи маҳдуд табақабандӣ кунад ба наҳве, ки теъдоди қасиде аз саноеъ тахти як унвони муштараки қобили тавзеҳ ва баррасӣ бошанд ва номгузори саноеъ ба наҳви истидлолӣ табиӣ шавад ва равишҳои ба вучуд омадани саноеъро равшан кунад ба наҳве, ки синфӣ байни гурӯҳи аз саноеъ ошкор шавад ва низ қудрати пешбинӣ дошта бошад, ба наҳве ки битавон саноеи ҷадидро кашф ва номгузорӣ кард ва дар табақаи худ ҷо дод ва саранҷом ин ки битавон дар мавриди арзиши зебошинохтии саноеъ бо таваҷҷӯҳ ба ҳадафи бадеъ қазоват кард [31, 19].

Фусаҳои араб воситаҳои тасвири бадеъро “санъат” (“саноеъ”)и бадеӣ ва “маҳосин” (муҳассанот)-и калом” номидаанд. Бадеънигорони порсии тоҷикӣ ин истилоҳотро пазируфтаанд. Аммо илова ба он аз мусталаҳоти дигаре низ истифода бурдаанд. Насируддини Тӯсӣ дар “Асосу-л-иктибос” онро “ҳиллатҳои саноеъ” меномад. Таркиби “санъати сухан”-ро бори аввал Шамси Қайси Розӣ дар “ал-Муъҷам” зимни таърифи санъати “иғроқ” истифода кардааст, ки Тӯракул Зеҳнӣ вачҳи тасмийи китобашро аз ҳамин ҷо гирифтааст. Мирҷалолуддини Қаззозӣ кӯшиш кардааст, ки муодилҳои истилоҳоти балоғат, бавижа бадеъро ба порсӣ баргардон намояд ва вожаи “санъат”-ро ҳамчун “ороя” тарҷима кардааст. Таркиби “шиғард” ва “тарфанд” дар рисоили Мирҷалолуддини Қаззозӣ, Сируси Шамисо, Бехрӯзи Сарватиён, Тақӣ Ваҳидиёни Комёр, Асғари Додбех, Маҳмуди Футӯҳӣ, Саидмуҳаммади Ростгӯ ва дигарон ба ҷои санъат истифода шудаанд. Ин таркибу истилоҳот гувоҳи равшани онанд, ки дар даврони паҳлавӣ ва сӯғдӣ бадеи порсии тоҷикӣ мавҷуд будааст. Мо оид ба ин масъала дар фасли ибтикорот баҳс хоҳем кард.

Таъбирҳои “воситаи инъикос” ва “воситаи тасвир” – менависад донишманди тоҷик Худой Шарифов, ҳамчун муроди тарҷумаи мафҳумҳои таркибии русӣ “средства изображения” ва “средства выражения” ба вучуд омадаанд. Имрӯз онҳоро қасоси забоншинос ва маҳсусан аҳли адабу нақд таҳқиқи адабӣ, ҳар яке ба андозаи салиқаи худ ва фаҳму дирифт қор мефармоянд. Маънии “санъати бадеӣ” низ зери таъсири мафҳуми таркибии русии “художественное средство” қарор ёфта ва вазоифи маърифатии тоза пайдо кардааст. Бинобар ин мафҳуми бадеъ дар таърихи афкори бадеи мо, метавонем тасдиқ кунем, се маъно дорад:

- аввал, ба маънои наву тозагӣ дар сухан,
- баъд, вазоифи ҳунари,
- сипас, сифати ҳосили эҷодӣ [32, 72-73].

Пас санъати бадеӣ чист? Устод Абдунабӣ Сатторзода дар рисолаи мабсути “Тақмили бадеи форсии тоҷикӣ”, онҳо, ки дар бораи санъатҳои ба гунаи асбоби таҳайил ва зарурати қарони он сӯҳбат мекунад, дар ин хусус ҷунин менависад: “Нахустин донишманд аз донишмандони фанни бадеъ, ки дар адаби порсии тоҷикӣ

ба ин пурсиш посух додааст, Хоча Насируддини Тӯсӣ, муаллифи садаи 14 масеҳӣ мебошад. Ў санъатҳои бадеиро дар мақолати нӯҳуми «Асосулиқтибос» чунин таъриф намудааст: «Ва ҳилатҳои саноеъиро, ки мутааллиқ ба лафз ё ба маънӣ ва ё ба ҳар ду бувад, «санъат» хонанд» [22, 588]. Дар назди мантиқиён, ба вижа Насируддини Тӯсӣ “ҳилатҳои саноеъ” аз ҷумлаи умуре будааст, ки иқтизои тахаййил мекунад. Чунин баёни назар натавонанд дар он замон, балки рӯзгори мо аҳамияти худ гум накарда, моҳияти санъатҳои бадеиро ифода месозад. Инъикоси паҳлӯҳои гуногуни ҳаёт ва воқеияти айни тавассути корбасти санъатҳои бадеӣ сурат гирифта, онҳоро рангинтар ва ҳунари нишон медиҳад. Дар робита ба ин, Хоча Насир чунин мулоҳизаро пеш мебаронад, ки дархури тавачҷуҳ мебошад: “Ва ончи ба ҷавҳари лафз кунад ва ё ба фасохат ва ҷазолати лафз кунад ё ба ҳасаби ҳилате ва ҳамчунин ончи иқтизои тахаййил ба ҳасаби маънӣ кунад ва ё ба ғаробати маънӣ кунад ё ба ҳасаби ҳилате ва умури мутааллиқ ба ҳар ду ҳам бар ин қиёс [22, 589].

Ҷалолуддини Ҳумой низ монанди Насируддини Тӯсӣ санъатҳоро дорои умуре медонад. Хоча Насир, ҳамон гуна ки пештар ишора шуд, иқтизои тахаййилро амре ҳисоб мекунад, ки моҳияти санъатҳоро баён месозад. Умуре, ки Ҳумой аз он ёдрас мешавад, ба зебӣ ва ороиши сухани адабӣ гароиш дошта, онҳоро “муҳассанот” ва “саноеъ” ва “санъатҳои бадеӣ” гӯянд [25, 37]. Аммо Насруллоҳи Тақавӣ аз умур номе намебарад, бадеъро дорои вучуҳе медонад, ки мучиби ҳусни калом аст [19, 206].

Муаллифони “Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ” бар ин назаранд, ки санъатҳои бадеӣ бештар ба шакл ва мазмунӣ калимаҳо дахл намуда, онҳоро зебо ва хушоҳанг карда, ба ибораҳои маъниҳои гуногун ва амиқ медиҳанд [23, 97].

Яке аз таърифҳои муосири “санъат”-и бадеӣ ба қалами Сирусӣ Шамисо тааллуқ дорад, ки онро метавон як навъ ҷамъбасти нуқтаи назарҳои бадеънигорон номид. Ў дар ибтидо суол медиҳад, ки “санъат чист?” ва баъдан ба он посух мегӯяд: “Пас забони сабки адабӣ, забонест, ки аз лиҳози маънӣ ва мусиқӣ аз забони сабкҳои дигар (илмӣ, таърихӣ...) масалан забони рӯзмарра ё истондорд мутамоиз аст. Ҳар гуна инхироф ва тағйири ҳунари (инхирофе, ки ҷанбаи зебошиносӣ дошта бошад) аз забони одӣ чӣ дар маънӣ ва тасвир ва чӣ дар лафзу мусиқӣ, як маврид ё санъати бадеӣ аст. Ин саноеъ дар қадим тазйини ҳисоб мешуданд ва қудаму илми бадеъро баҳс аз вучӯҳи таҳсини калом таъриф кардаанд. Аммо имрӯза мусаллам аст, ки бархе аз онҳо ҷузъи лоянфакки адабиёт ё ҷузъи зоти адабиёт ҳастанд. Аз тарафи дигар ба каломе адабӣ гӯянд, ки басомади ин саноеъ дар он зиёд бошад» [31, 22].

Дар дарозии таърих илми бадеъ низ мисли риштаҳои дигари адабиётшиносӣ рушду такомул ёфт. Муҳассаноти калом ё санъатҳои бадеӣ, чунонки ишора шуд, афзорҳои ҳастанд, ки адибон тавассути ба кор бурдани онҳо забони асари худ ороиш медиҳанд. Абдунабӣ Сатторзода бо истифода аз омӯзишҳои адабиётшиносии муосир санъатҳои бадеиро ба ҳайси унсури шаклофарини адабиёти бадеӣ ба ду бахш тақсим кардааст:

- 1) Воситаҳои тасвири бадеӣ (ҳунари) ё афзори таҷассумӣ;
- 2) Воситаҳои баёни сухан ё афзори ифодаи сухан.

Воситаҳои тасвири бадеӣ (ҳунари) дар адабиёт бештар шомили санъатҳои бадеие мебошанд, ки аз онҳо шоирон ва нависандагон ба хотири тасвирсозӣ ва офариниши симои ҳунари истифода мекунанд. Ба сухани дигар, санъатҳои бадеие, ки дар амри тасвири бадеии воқеият адибонро мадад мекунад, аз ҷумлаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар адабиёт ба шумор меравад...

Воситаҳои баёни сухан ва ё афзори ифодаи сухан дар адабиёти бадеӣ бештар шомили санъатҳои мешаванд, ки аз онҳо аҳли қалам ва адибон, пеш аз ҳама, ба хоҳири раванӣ, хушоҳангӣ, латофат ва аҷобати сухан истифода мекунанд [18, 362-364].

Ҳар санъат вачҳи тасмие дорад. Ба иттифоқи орои аксари мутлақи донишмандони арабу аҷам Ибни Муътаззо (861-908) мухтареи илми бадеъ доништаанд. Рисолаи Ибни Муътазз аз ду фанн иборат аст: фанни аввал бадеъ ном дошта, дар бораи таҷнис, мутобақа, радду иъҷозу-л-калом ғала мо тақаддумӯҳо ва мазҳаби каломӣ” баҳс мекунад. Фанни дувумро соҳиби “Бадеъ” маҳосин номида, роҷеъ ба илтифот, иътироз, рӯҷӯ, ҳуруҷ, таъкиду-л-мадҳ бимо яшбуҳу-з-замм, таҷоҳулу-л-ориф, ал-ҳазлу юроду биҳи-л-чидд, ҳусни тазмин, таъриз ва киноя, ал-ифрот фӣ-с-сифа, ҳусни ташбеҳ, иъноту-ш-шоир нафсаҳу фӣ-л-қавофӣ ва тақаллуфҳу мин золика мо лайла лаҳу, ҳусни ибтидоот маълумот медиҳад.

Истилоҳоте, ки Ибни Муътазз барои маҳосини бадеъ ҳамчун ном баргузид, аз ҷониби бадеънигорони пасин мавриди қарор гирифта, теъдоди онҳо низ ба маротиб зиёд шуд. Масъалае, ки боиси ихтилоф гашт, ин аз ҷониби ҳар донишманд ба тариқи худ ном мондани санъатҳост. Бо он гуфтаи зерини Ибни Муътазз асос гашт: “Бошад, ки хоҳиши нафси он, ки натавонистааст дар таълифи ин китоб пешӣ бигирад, дар оянда ўро ба анбозе бо мо дар ин фазилат бихонад, то фанне аз фунуни бадеъро ба номе ҷуз ончи мо номидем-биномад, ё дар ин боб каломе мансур аз он хештан бигунҷонад ё шеър, ки мо тафсир накардаем, тафсир намояд, ё байтеро бияфзояд, ки ба андозаи соири шавоҳид аҳамият надошта ё бо зикри мисолҳои дигар аз он бениёз будаем ва аз ин рӯ онро вониходаем” [7,281].

Ин “ихтиёр”-е, ки Ибни Муътазз ба бадеънигорон дод, дар заминаи номгузории мусталаҳоти бадеъ ихтилофотеро ба вучуд овард. Бархе аз санъатҳо дар садаҳои минбаъда дорои 10 унвон гашт, ки барои ташхис қардани онҳо монеа эҷод қард.

Қудума дар ин маврид ҷунин менависад: “Ҳар гоҳ медидам, ки дар сухане мазмунҳо ва санъатҳои ҳаст, ки барои онҳо ҳанӯз номе вазъ нашудааст, мекушидам, ки номе барои онҳо пайдо кунам ва ҷунин қардам ва аз онҷо, ки номҳо нишонаҳои беш нестанд, ҷои баҳсу ҷадал дар онҳо нест. Агар аҳли назар ба номҳои, ки нигоранда вазъ қарда, қоней шуданд ҷӣ беҳтар, вағарна ҳар қас, ки номҳои, ки вазъ қардаам, напасируфт, ҳар номеро, ки худ беҳтар меписандад, вазъ кунад ва ҷои мунозиа ва ҷидол нест” [11, 224].

Қудума танҳо дар ҳафт навъи санъат бо Ибни Муътазз таворуди хотир дошт. Бо кушиши ин ду саромади бадеи арабӣ 20 санъати нав ба вучуд омад. Шамсулмаъолӣ Гараконӣ дар “Абдаъу-л-бадоеъ”, ки масъалаи теъдоди санъатҳоро таҳқиқ ва мавриди баррасӣ қарор додааст, ҷунин менависад: “Пас аз он, Абуласбаи Андалусӣ ва Абӯхилоли Аскарӣ, Абулаббос Қайрувонӣ 40 санъати дигар бад-он афзуданд. Сипас Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ дар “Асрору-л-балоғ” ва “Далоилу-л-эъҷоз” ва Ҳамидуддини Балхӣ дар “Мақомот ва мақолот” ва Рашидуддини Ватвот дар “Ҳадоику-с-сеҳр ва дақоиқи-ш-шеър” ва Тақиюддин Ҳамавӣ дар “Хизонату-л-адаб” ва Сафиуддини Ҳиллӣ дар “Қофияту-л-бадеъия” ва Шамсуддин Ҳиворӣ дар “Бадеъияту-л-умён” ва Тақиюддин Кафъамӣ дар “Фараҷу-л-қараб шарҳи бадеъияи Мақаррӣ” ва Садруддини Маданӣ дар “Анвору-р-рабиъ” шумораи онҳоро ба 150 ё бештар расонидаанд” [4, 29].

Насруллоҳи Тақавӣ рисолаи “Ҳинҷори гуфтор”-ро дар пайравии “Абдаъу-л-бадоеъ” навиштааст, гуфтаи болои Шамсулмаъолӣ Гаракониро айнан иқтибос қарда,

онро чунин идома додааст: “Абдулганӣ ибни Исмоил ибни Абдулганӣ Тобилсии ал-Муваллид, Димашқӣ ал-Мискин дар “Нафаҳоту-л-азҳор” ва Шамсулмаъолӣ Ҳоч Мирзо Муҳаммад Ҳусайни Гарақонӣ дар “Абдаъу-л-бадоеъ” таҳқиқи бештаре дар ашъори форсӣ ва арабӣ ва муалламаот карда ва муҳассанотро болиғ бар 220 вонамуд карданд” [19, 10].

Бадавӣ Табона дар китоби “Муъчаму-л-балоғату-л-арабия” ҳудуди 981 синоати балоғӣ [3,28] ва Аҳмад Матлуб дар маҷмӯаи сечилдии “Муъчам мусталаҳоту-л-арабия ва татаввуруҳо” ҳудуди 1100 истилоҳи балоғиро муаррифӣ кардаанд [3, 18].

Яке аз сабабҳои зиёд будани санъатҳои бадеӣ он аст, ки баъзе бадеънигорон, хусусан дар бадеи порсии тоҷикӣ навъҳои як санъатро ҳамчун санъати мустақил ва ба таъбири Сируси Шамисо “мучаррад ва мучаззо” муаррифӣ мекунанд. Масалан, дар рисолаи “Бадеъу-л-афкор”-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, ки нисбат ба рисолаҳои пешини бадеи порсии тоҷикӣ саноеъи калом зиёд аст, ба ҳисоби мо 93 санъат бо анвоаш дида шуд. Вале Мирчалолуддин Қаззоӣ, ки дар асоси ҷопи Раҳим Мусулмонкулов онро дар Эрон интишор додааст, бар ин ақида аст, ки шумораи санъатҳои бадеӣ дар он беш 300 мебошад [9, 58].

Ҳанӯз санъатҳои нава чун ҳисомезӣ, ташҳис, парадокс, тасвири парадоксӣ, ойрунӣ, орки тойп, услуби муодила, намод, ҳӯшаи тасвирӣ, ошнозудой (ғаробат) ба рисолаҳои бадеи порсии тоҷикӣ ворид нашудаанд. Ҳол он ки дар ашъори шоирони мо имрӯз дар ин санъатҳо намунаҳо дида мешаванд.

Дар бадеъи порсии тоҷикӣ Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ бори аввал барои ташҳис кардани санъатҳо бо номҳои гуногун ё дар аввал ё дар охир номҳои дигари онро зикр мекунад. Масалан, ӯ номҳои зиёди анвоъи санъати ҷиносро овардааст, ки барои равшан шудани масъала онҳоро иқтибос меорем: “Аввал, таҷниси том. Ва онро таҷниси тасреҳ низ мегӯянд. Баъзе онро таҷниси мумосила ва бархе дигар таҷниси муставкаӣ мегӯянд” [26, 16-17]. Дувум, таҷниси ноқис ва онро таҷниси мухталиф ва таҷниси муҳарраф низ мегӯянд. Севум, таҷниси музаййал ва онро таҷниси зоида низ мегӯянд. Чаҳорум, таҷниси музореъ ва онро таҷниси мутарраф низ мегӯянд. Панҷум, таҷниси лоҳиқ ва онро таҷниси тасриф ном ниҳодаанд. Шашум, таҷниси акс ва онро баъзе таҷниси қалб ном ниҳодаанд, Ҳафтум, таҷниси мураккаб ва онро таҷниси марфӯ мегӯянд. Ва ваҷҳи тасмия он аст, ки аҳаду-л-мутаҷонисин руфӯ карда шудааст ба баъзе аз калимаи дигар ё ба ҳарфе аз ҳуруфи маънӣ.

Аммо таҷниси ғайрилафзӣ бар се қисм аст, аввал таҷниси хаттӣ ва онро музория ва мушокила ва тасхиф низ мегӯянд. Баъзе аз аҳли арабият таҷниси хаттиро мутаййам ном кардаанд. Ва ваҷҳи тасмияи онро чунин шарҳ медиҳад: “Ва “атъам” – дар луғат ду фарзанд ба як шикам зоида аст. Ва чун мутаҷонисин ба сабаби мушобиҳат дар сурати хаттӣ монанди тавъамонанд, ин таҷнисро бинобар он мутаййам ном ниҳодаанд [26, 25].

Вале навъи дувум ва севуми таҷниси ғайрилафзӣ танҳо як ном доранд [26, 16-26].

Аз донишмандони муосир устод Абдунабӣ Сатторзода барои ташаххус додани номҳои як санъат муодилҳои дигари онро дар охир ғоҳе бо зикри номи муаллиф ва ғоҳе дигар бо ёдоварии китобҳои эшон, яъне дар заминаи илмӣ овардааст. Масалан, мутазадро “тазодд” [14, 161; 22, 70], “мутобиқа” [65, 27; 6, 337; 19, 29; 14, 161], “мутобиқ” [65, 31], “тибоқ” [14, 161], “татбиқ” [14, 161], “муқобала” [22, 70], “такофу” [14, 161], “таноқуз” [71, 273] ва “тақобул” [71, 273] низ мегӯянд [18,125]. Ба аҳли илм маълум аст, ки шумораи аввал номи муаллиф ва асари ӯ ва шумораи дувум нишондиҳандаи сафҳа мебошад.

Ин истилоҳтарошӣ ва ихтилоф дар номгузориҳо ба рушду такомули илми бадеъ монета эҷод карда, онро ба инҳитоти фарҳангӣ рӯбарӯ кардааст. Чунонки Шафеъии Кадканӣ дар “Муסיқии шеър”, ки мабонии муסיқии саноеи бадеиро таҳлили ҷиддӣ кардааст, дар ин маврид менависад: “...ин шумораи шигифтовари саноеъ ва номҳои аҷибу ғариби онҳо, ҳеҷ гуна нақше дар ҳаллоқияти адабии мусулмонон надошта, балки нишонаи комили инҳитоти завқ ва бунбасти ҳаллоқият дар миёни онон будааст. Ба таври ҳулоса метавон гуфт, ки робитаи ошкор ва мустақиме вучуд дорад миёни рушди ановин ва мусталаҳоти бадеъ ва инҳитоти ҳаллоқияти адабӣ дар забони форсӣ ва арабӣ” [33, 293-294].

Худуди таҳқиқи фанни бадеъ ҷумла (як байти шеър, баробар ба як ҷумла аст) ё фароҷумла (матн) аст. Одатан саноеи лафзӣ дар ду калима ҳосил мешавад, вале ниҳоятан қорбасти он боз ҳамон ҷумла мебошад. Дар мутуни насрӣ худуди таҳқиқи фанни бадеъ вусъат ёфта, аз ҷанд ҷумла иборат мебошад, ки ба худ арзиши ҳунари ва аҳамияти зебошиносӣ касб мекунад.

Феҳрасти адабиёт:

1. Аҳмад, Низомуддин ибни Муҳаммад Солеҳ ас-Сиддиқӣ ал-Ҳусайнии Ҷувайнӣ. *Маҷмаъу-с-саноеъ фӣ улуми-л-бадоеъ*. -Техрон: Сафири Ирдиҳол. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммад Хушқоб. 1394. -372 с.
2. Аҳмад Матлуб. *Муъҷам мусталаҳоту-л-арабия ва татаввуруҳо*. -Бейрут: Мактаба Лубнон, 2007. -705 с.
3. Бадаъӣ Табона “*Муъҷаму-л-балогату-л-арабия*” -Бейрут: Мактаба Лубнон, 1997. -780 с.
4. Гараконӣ, Муҳаммад Ҳусайн Қариби мулаққаб ба Шамсуламо. *Абдаъу-л-бадоеъ*. - Табрз: Интишороти Аҳрор. Бо эҳтимоми Ҳусайн Ҷаъфарӣ. Ҷони аввал, зимистони 1377. -536 с.
5. Гараконӣ, Муҳаммад Ҳусайн Қариби мулаққаб ба Шамсуламо. *Қутуфу-р-рабиъ фӣ сунуфи-л-бадеъ*. -Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. Ба кӯшиши Муртазо Қосимӣ. Ҷони аввал. 1389. -с 243.
6. Ибни Халдун, Абдураҳмон. Муқаддима. Тарҷумаи Муҳаммад Парвини Гунободӣ. Ҷони ҷаҳорум, ҷ. 1 ва 2. 1362. -1401 с.
7. Крачковский И.Ю. *Избранные сочинения*. -М.-Л.: Изд. АН СССР. Т.6, 1960. -736 с.
8. Комёр Тақӣ Ваҳидиён. *Бадеъ аз нигоҳи зебошиносӣ*. -Техрон: Самт. 1394. Ҷони ҳафтум. -ҳашт+179 с.
9. Кошифӣ Ҳусайн Воиз. *Бадеъу-л-афкор фӣ саноеъи-л-ашъор*. -Техрон: Нашири марказ. Виростаи Мирҷалолуддини Каззоӣ. Ҷони аввал, 1369. -377 с.
10. Қазвинӣ, Ҷалолуддин Муҳаммад б. Абдураҳмон. *ал-Изоҳу фӣ улуми-л-балоба*. Шарҳи Алӣ Бӯмулҳам. -Бейрут: Дор ва мактаба ал-Ҳилол, 2000. - 456 с.
11. Қудомат б. Ҷаъфар. *Нақду-ш-шеър*. -Ободон:Пурсии. Тарҷумаи дуктур Сайид Абулқосими Сиррӣ. 1384. -312 с.
12. Мучмалӣ, Ҳаким Воҷидалихон. *Матлаъу-л-улум ва маҷмаъу-л-фунун*. -Техрон: Паёҷӯишқадаи ҳунар. Ба тасҳеҳи Саидқамол ҳоҷ Сайидҷаводӣ. 1392. -300 с.
13. Нишот Саидмаҳмуд. *Зеби суҳан ё илми бадеъи порсӣ*. -Техрон: Илм. 1342. ҷ. 1. -459 с.
14. Нӯшин Ғуломҳусайни Ризонаҷод. *Усули илми балогат дар забони форсӣ*. -Техрон: Фотиматуззуҳро. 1367. -664 с.
15. Орзу Сирочуддин Алихон. *Атияту-л-қубро ва мавҳибат-л-узмо*. -Техрон:Фирдавс, 1381 ш. Ба кӯшиши Сируси Шамисо. -196 с.
16. Розӣ, Шамси Қайс. *Ал-муъҷам фӣ маъйири ашъори-л-аҷам*. -Техрон:Илм. Ба тасҳеҳи муҷаддади Сируси Шамисо. 1388, -640 с.

17. Саккоқӣ, Сирочуддин Абӯяъқуб Юсуф. Мифтоҳу-л-улум.-Бейрут-Лубнон: Дору-л-кутуби-л-илмия. Муҳаққиқ Абдулҳамид Ҳиндовӣ.-846 с.
18. Сатторзода Абдунабӣ. Такмили бадеи форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ). –Душанбе: Адиб, 2011.-380 с.
19. Тақавӣ Насруллоҳ. Ҳинҷори гуфтор дар фанни маъонӣ ва баён ва бадеи форсӣ.-Исфажон: Фарҳангсари Исфаҳон. 1363, ҷони дувум. -344 с.
20. Тафтозонӣ Саъдуддин. ал-Мутаваал. –Қум: Мактабату-д-доварӣ, 1416 қ. -1544 с.
21. Тафтозонӣ Саъдуддин. Шарҳу-л-мухтасар. Ба қӯиши Абдулмутаъоли Саъидӣ. – Қум: Катби Наҷафӣ. Бс. -464 с.
22. Тӯсӣ Насируддин. Асосулкитибос. –Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон. Ба тасҳеҳи Мударрис Разаӣ. Ҷони ҳаҷорум, 1367. -632 с.
23. Ҳодизода Р., Шукуров М., Абдуҷабборов Т. Лугати истилоҳоти адабиётшиносӣ.- Душанбе: 1966. -187 с.
24. Ҳумоӣ Ҷалолуддин. Маъонӣ ва баён. –Техрон: Ҳумо. 1374 ш. Ҷони сеум. -274 с.
25. Ҳумоӣ Ҷалолуддин. Фунуни бағот ва синооти адабӣ. –Техрон: Нашири Ҳумо. Ду ҷилд дар як муҷаллад, ҷони бистуҳафтум, 1386. -448 с.
26. Ҳусайнӣ, Атоллоҳ Маҳмуд. Бадоеу-с-саное, Нусхаи хаттӣ таҳти рақами 16560 дар китобхонаи Маҷлиси шӯрои исломии Техрон маҳфуз аст. -150 с.
27. Ҳусайнӣ Сайидалӣ. Тарҷума ва тавзеҳи Таҳзибу-л-бағот. –Қум: Дору-л-илм. 1388. Ҷони сеум. -380 с.
28. Ҷурҷонӣ Абдулқоҳир. Асрору-л-бағот. –Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон. Тарҷумаи Ҷалил Таҷлил. 1374. Ҷони ҳаҷорум. -302 с.
29. Ҷурҷонӣ Алӣ. Таърифот. -Бейрут: Дору-л-кутуби-л-илмия. 1408 қ/1988 м. -280 с.
30. Шавқӣ Зайф. Бағот. Ал-Бағот татаввур ва таърих. –Қоҳира: Дору-л-маъориф. 2000, -383 с.
31. Шамисо, Сирус. Нигоҳе тоза ба бадеъ.-Техрон: Митро, 1383, верости 3. -208 с.
32. Шарифов Ҳудой. Бағот ва суҳанварӣ.-Душанбе: Ирфон, 2002. -278 с.
33. Шафеъии Кадканӣ, Муסיқии шеър.-Техрон: Огоҳ. Вироиши 3, ҷони ҳафтум, 1381. Ҷиҳилуяк+ 679 с.

Reference Literature:

1. Ahmad, Nizomuddin ibni Mukhammad Solekh al-Siddiki al-Khusayni Djuvaini. Artistic Devices in Poetics. – Tehran: Safir Irdikhol. Introduction, commentary and notes by Mukhammad Khushboka. 1394 hijra. – 372 pp.
2. Ahmad Matlub. The Dictionary of Rhetorical Terminology and its Evolution. – Beirut: Lebanon School, 2007. – 705 pp.
3. Badavi Tabona. The Vault of Arabian Rhetoric. – Beirut: Lebanon School, 1997. – 780 pp.
4. Garakoni, Mukhammad Khusayn Karib Shamsululamo. Introduction into Rhetoric. – Tabrez: Ahror. Prepared for publication by Khusayn Djafari. The first edition. Winter of 1377 hijra. – 536 pp.
5. Garakoni, Mukhammad Khusayn Karib Shamsululamo. Vernal Colors of Poetics Classification. – Tehran: The Academy of Persian Language and Literature. Preparation for Publication by Murtaz Kasimi. The first edition. 1389 hijra. – 243 pp.
6. Ibn Haldun, Abdurrahmon. "Introduction" Translation by Mukhammad Parvin Gunobod. The fourth edition. VV. 1-2. 1362 hijra. – 1401 pp.
7. Krachkovsky I. Yu. Selected Composition. Moscow – Leningrad: Publishing-house of the USSR Academy of Sciences, 1960, V.6. – 736 pp.
8. Komyor Taki Vahidiyan. Poetics from the Position of Linguistics. Tehran: Samt. 1394 hijra. The seventh edition. – eight+179 pp.

-
9. Koshifi Vaiza Khusayna. *Wonders of Thought in the Art of Poetry*. – Tehran: Publishing center. Introductory article, translation and commentaries by Mirdjalaluddin Kazzazi. The first edition. 1369 hijra. – 377 pp.
 10. Kazvini, Djalaluddin Mukhammad Abdurakhman. *Explication in Rhetoric*. Commentaries by Ali Bumulkham. – Beirut: Dor-ul-Maktaba al-khilol, 2000. – 456 pp.
 11. Kudoma Djafar. *Criticism of Poetry*. – Obodon: Questionnaire. Translation by Sayid Abulkosim Sirri. 1384 hijra. – 312 pp.
 12. Madjmali, Hakim Vodjidalikhon. *The Beginning of Science and Vault of Arts*. – Tehran: The Institute of Art. Commentary by Saidkamol Khodji Sayiddjavodi. 1392 hijra. – 300 pp.
 13. Nishot Saidmakhmud. *Eloquence and Persian Poetics*. – Tehran: Enlightenment. 1342 hijra. V. 1. – 459 pp.
 14. Nushin Gulomkhusayn Rizonazhot. *The Grounds of Persian Rhetoric*. – Tehran: Fotimat az-Zakhro. 1367 hijra. – 664 pp.
 15. Orzu Sirodjudding Alihon. *Great Gift and Big Talent*. Tehran: Firdaws. 1381 hijra. Prepared for publication by SirusShamiso. – 196 pp.
 16. Rozi, Shams Kays. *The Vault of Persian Poetry Rules*. Introductory article, translation and commentaries by Sirus Shamiso. Tehran: Science. 1388 hijra. – 640 pp.
 17. Sacchaki, Sirajuddin Abuyakub Yusuf. *The Key to Sciences*. – Introductory article, translation and commentary by Abdulkhomid Hindovi. – Beirut: Lebanon. – 846 pp.
 18. Sattorzoda Abdunabi. *Addendum to Persian Poetics*. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2011. – 380 pp.
 19. Takavi Nasrullah. *Norm of Speech in Persian Rhetoric, Aesthetics and Poetics*. Isfahan: Isfahan Palace of Culture. 1363 hijra, the second edition. – 344 pp.
 20. Taftozani Sad ad din. *Detailed Description*. – Kum: Foundations of Justice, 1416 hijra. – 1544 pp.
 21. Taftozani Sad ad din. *Brief Description*. Prepared for publication by Abdulmutaoli Sayidi. – Kum: Katbi Nadjafi – 464 pp.
 22. Tusi Nasiruddin. *The Base of Reference*. Commentaries by Mudarris Razavi. The fourth edition. – Tehran: Publishing-House of Tehran University, 1367 hijra. – 632 pp.
 23. Hodizoda R., Shukurov M., Abdudjabborov I. *The Dictionary of Literary Term*. – Dushanbe: 1966. – 187 pp.
 24. Humoi Djalol ad-din. *Rhetoric and Poetic Discourse*. – Tehran: Humo. 1374 hijra. The third edition. – 274 pp.
 25. Humoi Djalol ad-din. *Rhetoric and Literary Devices*. – Tehran: Humo. VV. 1-2. -1386 hijra. – 448 pp.
 26. Khusayni, Atoullah Makhmud. *Manuscript 16560 in the Literary “Islamic Consultative Assembly of Tehran”*. – 150 pp.
 27. Khusayni Sayiddali. *“Edification of Rhetoric” by Takhsibu l-Baloga*. – Kum: The Tree of Science. 1388 hijra. – 380 pp.
 28. Djurdjani Abdulkahir. *Secrets of Rhetoric*. – Tehran: Publishing-House of Tehran University. Translation by Djalil Tadjil. The fourth edition. 1374 hijra. – 302 pp.
 29. Djurdjani Ali. *Definitions*. – Beirut: The Tree of the Books of Science. 1408/1988. – 280 pp.
 30. Shavki Zayf. *Rhetoric. Evolution and History*. – Cairo: The Tree of Enlightenment. – 2000. – 383 pp.
 31. Shamiso Sirus. *New View of Rhetoric*. – Tehran: Mitro, 1383 hijra. – 208 pp.
 32. Sharifov Kh. *Rhetoric and Eloquence*. – Dushanbe: Cognition, 2002. – 278 pp.
 33. Shafeii Kadkani. *Music of Poetry*. Tehran: Tidings. The seventh edition, 1381 hijra. – Forty one+679 pp.